Karl IX

Hertig Karl, skymfande Klas Flemings lik, målning av Albert Edelfelt.

Karl IX, först känd som Hertig Karl, född 4 oktober 1550 i Stockholm, död 30 oktober 1611 i Nyköping, var kung av Sverige 1604–1611. Han var riksföreståndare och de facto regent redan 1599–1604

Bildspel av Anders Dernback 2021-07-22 / text Wikipedia

Karl IX, först känd som Hertig Karl, född 4 oktober 1550 i Stockholm, död 30 oktober 1611 i Nyköping, var kung av Sverige 1604–1611. Han var riksföreståndare och de facto regent redan 1599–1604, efter att ha tagit makten från sin brorson Sigismund efter slaget vid Stångebro. Han motverkade länge sin bror Johan III:s försök att styra Svenska kyrkan i romersk-katolsk riktning. När han tog makten bekämpade han rådsadeln, och avrättade flera av dess främsta företrädare under Linköpings blodbad. När han avled var Sverige i krig med tre grannländer samtidigt: Danmark-Norge, Polen och Ryssland.

Karl IX var son till kung Gustav Vasa och drottning Margareta, halvbror till Erik XIV och bror till Johan III och hertig Magnus, farbror till Sigismund, far till Gustav II Adolf, farfar till drottning Kristina samt morfar till Karl X Gustav. Han gifte sig 1579 med Maria av Pfalz (1561–1589) och 1592 med Kristina av Holstein-Gottorp (1573–1625).

Enligt Gustav Vasas testamente skulle hertigarna Johan och Karl få en delvis oberoende ställning som vasallfurstar under sin storebror Erik. Efter att denne krönts till kung fick han emellertid 1561 en riksdag i Arboga att besluta om att inskränka hertigdömenas självständighet, de så kallade Arboga artiklar. Vid 15 års ålder deltog Karl i det nordiska sjuårskriget där han förde befälet över artilleriet vid

VARBERGS ERÖVRING 1565.

Varbergs erövring under nordiska sjuårskriget ägde rum i september 1565.
Då danskarna erövrat Älvsborg var Sverige helt avskuret från Kattegatt. Därför försökte Erik XIV tränga fram i Viskans dalgång för att erövra Varberg. Den 10 september 1565 inneslöt svenskarna Varbergs slott. Tre dagar senare sände man bud till den danske slottshövitsmannen, Hans Holck, och erbjöd kapitulation. Då Holck avböjde började svenskarna beskjuta slottet. Första dagen avlossades 980 skott, andra dagen 1 300. På tredje dagen genomfördes en lyckad stormning av slottet. Den svenske befälhavaren Charles de Mornay blev ny slottshövitsman.
Erövringen av slottet innebar även att svenskarna fick kontroll över Varbergs hamn. Hamnen användes för handel, bland annat export av ryska hudar. Dessutom användes hamnen för att utrusta svenska örlogsfartyg.

Belägringen av Varberg under nordiska sjuårskriget ägde rum 11-14 november 1569.

I början av kriget hade danskarna erövrat Älvsborg, men svenskarna hade ändå skaffat sig en hamn i väster genom Varbergs erövring 1565. Detta retade kung Fredrik II, som beslöt att återta Varbergs slott. De danska trupperna under Daniel Rantzaus befäl nådde Varberg den 12 oktober 1569. Från klippan söder om slottet började man den 11 november att beskjuta slottet. Svenskarna besvarade elden, varpå Rantzaus huvud slets bort av en kanonkula. Kung Fredrik II övertog då befälet personligen, och beskjutningen fortsatte. Den svenska befälhavaren Bo Birgersson (Grip) stupade den 14 november, varefter fästningen kapitulerade mot fritt återtåg.

Upproret mot Erik

Den 4 juli 1568 gifte sig Erik XIV med Karin Månsdotter och dagen efter kröntes hon till drottning. Deras gemensamma son Gustav, som fötts i januari samma år, blev officiell tronarvinge. Hertig Karl och hans bror Johan närvarade inte vid vigseln och kröningen. Istället begav de sig fem dagar senare från Eskilstuna kungsgård, som tillhörde Karl, tillsammans med några medlemmar ur adeln och trehundra av Karls ryttare mot Östergötland. Där intog de Vadstena slott. Ytterligare medlemmar ur adeln anslöt där till hertigarnas uppror. Hertig Karl drog vidare till Stegeborg, där slottet gav sig utan strid, och sedan vidare till Norrköping som han också erövrade. Under tiden utropade sig hertig Johan till riksföreståndare och uppmanade adeln och allmogen till allmänt uppror mot Erik. Bröderna utverkade även ett stillestånd i kriget med Danmark och avlönade de utländska legoknektar som inte fått ut sin sold av kungen. Innan kungen organiserat något motstånd mot upproret hade bröderna erövrat fler slott och städer och i slutet av juli intog Karl Nyköpingshus. Erik vann ett slag mot hertigarna i Botkyrka socken men upprorsarmén kringgick kungens armé genom att gå över Mälaren och sedan via Västerås och Uppsala marschera mot Stockholm norrifrån. I mitten av september gjorde de halt på ängarna norr om Stockholm. Förhandlingar påbörjades med den belägrade kungen, som bland annat blev tvungen att utlämna sin sekreterare Jöran Persson. I slutet av september släpptes en styrka ur hertigarnas armé in i staden där kungen till slut gav sig till hertig Karl. Erik avsade sig kronan och sattes i fängelse, där han så småningom avled. Kronan gick till brodern Johan.

Hertig Karl, 12 juli 1568 höjde upprorsfanan. Den 29 september samma år gav sig Erik, övergiven av alla sina släktingar och förrådd av sitt folk, på slottet Tre Kronor i Stockholm, fången åt sina bröder.

Paradrustning som levererades till Erik XIV 1562. Tillverkad vid Arbogas vapenfaktori och dekorerad i Antverpen av guldsmeden Eliseus Lieberts efter förlagor från den franske konstnären Etienne Delaune.

MÅLNING AV KUNG ERIK FRÅN 1561 AV STEVEN VAN DER MEULEN

Hertig Karl och Johan III

Under Johans regeringstid uppstod oenighet mellan kungen och hans bror Karl på ett flertal områden. Hertig Karl strävade efter att befästa sitt furstendömes självständighet i förhållande till kungen och han bedrev bland annat en ekonomisk politik i sitt hertigdöme som delvis var riktad mot invånarna i resten av riket, vilket ledde till en del tvister mellan bröderna. Karl vägrade också att införa den nya liturgi som Johan III införde i Svenska kyrkan 1572 och som var präglad av reformkatolicismen, och han tog emot präster som var motståndare till kungens kyrkopolitik. Detta tog sig bl.a. uttryck i den Liturgiska striden och i Örebro artiklar, där prästerna inom hertig Karls hertigdöme motsatte sig de katolska tendenserna. Karl gjorde dessutom anspråk på rätten att utkräva rusttjänst av adeln i sitt hertigdöme och att själv utse en lagman. Karl hade även kännedom om Charles de Mornays planer på ett återinsättande av Erik på tronen (komplotten 1574). Till slut gick Johan III till riksdagen som sammankallades i Stockholm 1582 och där beslutades om inskränkningar av hertigens rättigheter och ett befästande av kungens makt som på många sätt liknade Arboga artiklar 1561.

När Johan 1585 gifte om sig med Gunilla Johansdotter vägrade Karl att komma till bröllopet. Karl vägrade också att erkänna stadgan från riksdagen 1582 och ett tag gick det rykten om att väpnat krig skulle utbryta mellan bröderna. Till slut gick det till förhandlingar mellan bröderna, med riksrådets hjälp, och en överenskommelse stadfästes vid riksmötet i Vadstena 1587. Konstitutionerna i Vadstena medförde att Karl gav efter för kungens krav på alla områden utom vad gällde kyrkopolitiken.

Karl IX och hans krig

Efter Sigismunds förlust vid Stångebro fick Karl se ytterligare fyra krig, av vilka han endast såg ett avslutas och det som en svensk förlust. Det första av dessa krig var delvis en fortsättning på kriget mot Sigismund och brukar kallas andra polska kriget.
När Sigismund återvänt till Polen lovade han att svenska Estland skulle tillfalla Polen i utbyte mot nya truppstyrkor. Karl bestämde sig för att anfalla och i augusti 1600 landsteg han i Reval med sin här. Den ryckte in i Polen och hade till en början framgång mot de oförberedda polackerna. De polska ständerna vägrade till en början att stödja kriget, som de betraktade som en privat angelägenhet för Sigismund, och han fick förlita sig helt på legosoldater. De svenska framgångarna fick dock de polska ständerna att ändra sig[27] och i januari 1601 ställde de sig bakom kungen. De följande åren gick det sämre för svenskarna och den svenske befälhavaren i Polen, Johan av Nassau-Siegen sade upp sig 1602. Efter riksdagen i Norrköping 1604 påbörjade Karl arbetet att sätta upp en ny armé och inledde utskrivningar av manskap. I augusti 1605 avseglade Karl från Stockholm med en flotta om 40 skepp mot floden Dünas utlopp. Han erövrade Dünamünde och belägrade därefter Riga. Den 17 september 1605 drabbade Karls här samman med en polsk armé under Jan Karol Chodkiewicz vid Kirkholm.

En riksdag i mars 1608 beviljade kung Karl ytterligare medel till kriget och han utlovade frälsebrev till alla som kunde ställa upp en ryttare eller fotsoldat. En ny armé kunde översändas men svenska framgångar uteblev. År 1610 drogs Sverige in i ett krig med Ryssland och 1611 angreps Sverige av Danmark som erövrade Kalmar slott (se Kalmarkriget).

Karl hade omedelbart efter Sigismunds avfärd åter övertagit regeringen, och han satte igång med att ta itu med Sigismunds anhängare i landet. Bland annat avsattes Angermannus som ärkebiskop och sattes i fängelse På hemmaplan genomförde Karl ett antal reformer. Bland annat genomförde han en allmän förordning om mått och vikt där alnen och viktualievikterna reglerades. På Hisingen anlade han, med hjälp av holländare en ny stad, Göteborg. I Bergslagen anlade han statliga järnbruk, och de första vallonerna invandrade under denna tid. Såväl Karlstad som Karlskoga fick sina namn i samband med den dåvarande hertigens verksamhet under senare delen av 1500-talet. År 1607 grundade Karl IX Skultuna Messingsbruk i Västmanland, ett bruk som fortfarande är i drift.

En del gärningar

Åren 1607–08 lät Karl IX trycka ett antal lagar, bland annat Kristoffers landslag, som kompletterades med ett tillägg bestående av den mosaiska lagen. – ett synsätt på relationen mellan Gamla Testamentet och världslig lagstiftning mera närstående reformert kristendom än lutherdom. Därmed blev det dödsstraff på brott som svordom, olydnad mot föräldrar, äktenskapsbrott, sodomi, tidelag och häxeri. Den mosaiska lagen kom att gälla som världslig lag tillsammans med landskapslagarna. Karl IX:s reformerta tendens var också märkbar i det att Kungliga Hovförsamlingen påbjöds att följa en annan gudstjänstordning än Then swenska messan från 1531. Ehuru luthersk, hade Hovförsamlingens gudstjänstordning en reformert tendens.

Namn åt Karlstad

Namn åt Karlskrona

Staty I Karlstad

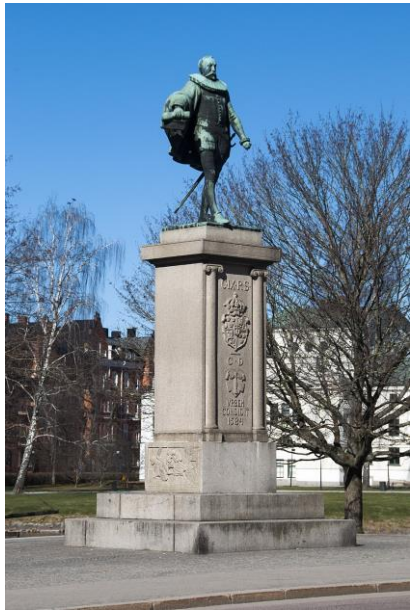
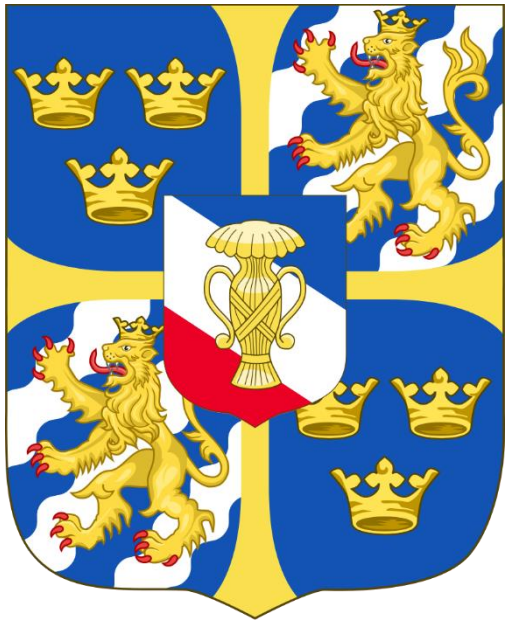
Karl IX avled i Nyköping den 30 oktober 1611 och begravdes i Strängnäs domkyrka den 21 april 1612. Hans ryttarstaty (modellerad av John Börjeson) restes 1904 i Göteborg, då det Hisingska Göteborg (se Göteborgs historia) anlagts av honom. I en annan av hans stadsanläggningar, Karlstad (från hans hertigtid), avtäcktes hans staty (modellerad av Christian Eriksson 1908) den 19 juni 1926.